

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

Terjeszti a Balassi Kiadó

Előfizethető a Balassi Kiadónál (1136 Budapest, Hollán Ernő utca 33. IV/5.)
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a kiadó ERSTE Bank 11991102-02120733 számú számlájára.

BALASSI KIADÓ
www.balassikiado.hu

Példányonként megvásárolható

BALASSI KÖNYVESBOLT
1137 Budapest, Katona József utca 9–11.
Tel.: 212-0214

ÍRÓK BOLTJA
1061 Budapest, Andrásy út 45.
Tel.: 322-1645, 342-4336
Fax: 342-4311

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET
1061 Budapest, Anker köz 1–3.
Tel./fax: 267-6258

továbbá a nagyobb könyvesboltokban.

Külföldön terjeszti a Balassi Kiadó

HU ISSN 0133-2368

A folyóirat megjelenését támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Literatura

Tartalom

XL. évf. 2014/4.

Nekrológ

- SZILI József
Nyíró Lajos jele 317

Tanulmány

- VERES András
József Attila mint irodalomkritikus 325

- KÁLMÁN C. György
Alkalmiság és újítás Szép Ernő kisregényeiben 335

- TVERDOTA György
„Elítélem a hagyomány s a lelemény e hosszú vad vitáját”
– Radnóti Miklós értekező prózája – 343

Műelemzés

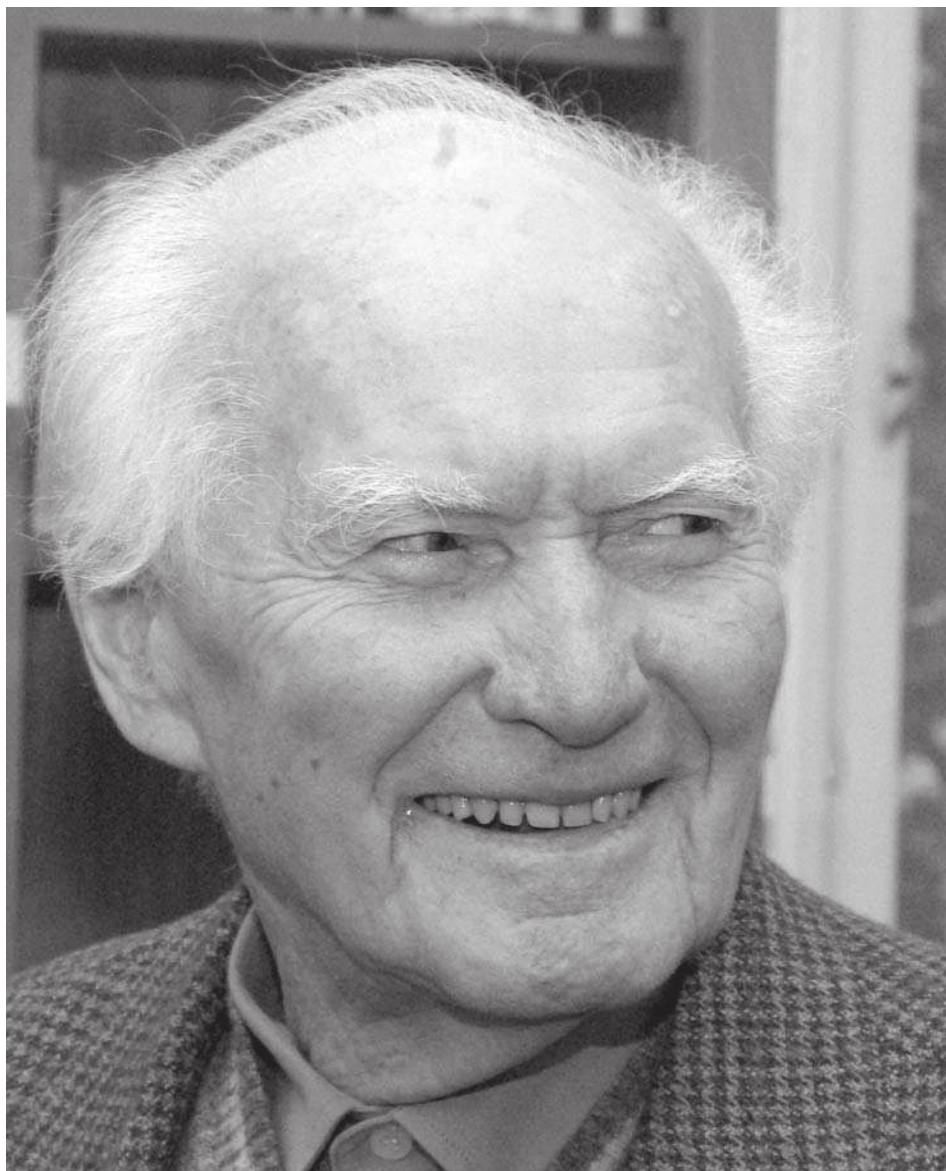
- THOMKA Beáta
Észt történelmi trilógia
– Sofi Oksanen regényei – 354

Új irodalomtörténet

- NAGY Csilla
Az irodalmi modernség átalakulása
– Szabó Lőrinc: *Té meg a világ* (1932) – 365

- REICHERT Gábor
Megjegyzések Déry Tibor 1945 előtti életművéhez 373

KOVÁCS Krisztina	
Por – Sár – Köd – Folyó – Sziget	
– Megjegyzések a vajdasági magyar irodalom	
néhány szimbólumának kérdéséhez –	381
<i>Szemle</i>	
SZOLLÁTH Dávid	
Felfedezések könyve	
– Schein Gábor– Szűcs Teri (szerk.): „Zsidó” identitásképek	
a huszadik századi magyar irodalomban –	395
RÓNAY László	
Műfajok között őrlődve	
– Márai/Ulysses-jegyzetei –	408
SAMU-KONCSOS Kinga	
A kérdezés biztos talaja	
– V. Gilbert Edit (szerk.): <i>A perifériáról a centrum:</i>	
<i>Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől 4.</i> –	417

Csörsz Rumen István felvétele

Nyírő Lajos

(Kesztlőc, 1921. január 21.–Budapest, 2014. november 3.)

Kovács Krisztina

POR – SÁR – KÖD – FOLYÓ – SZIGET

– Megjegyzések a vajdasági magyar irodalom
néhány szimbólumának kérdéséhez –

Szenteleky (Sztankovits) Kornél (1893–1933) *Egy dunai kultúrterv* című 1932-es, sokat idézett koncepciójában a közép-európai multikulturális identitás lényegét a Trianon által kijelölt szűk mozgástér határait átlépve így határozza meg: „Nem ismerjük egymást. Jelenleg öt dunai állam él egymás mellett, egy földrajzi tömbben, de különböző nyelvekben, kultúrákban idegeneknek is tűnnek fel egymáshoz. (...) A dunai államok népei kulturális tekintetben hasonlóak, a néplélek között nincsenek jelentősebb eltérések, hiszen a kultúrát, a nép pszichéjét, vérmérsékletét és jellemfejlődését inkább földrajzi, klimatikus és gazdasági viszonyok határozzák meg, mint a fajiság.”¹

A térséghez, a Vajdasághoz valódi multietnikus figuraként kötődő Danilo Kiš ezt a játékkeret, a közép-európai író pályáját egy helyütt „ideológiai és nacionalista redukcionizmus szorítójaként” határozza meg, amelynek egyik szférájában sem találhatók meg „a nyílt társadalom» eszményei”. Nem véletlen, hogy a Szenteleky pályáivét legutóbb megrajzoló teoretikusok közül Virág Zoltán komparatív jelentésköröket figyelemmel követő tanulmányának mottójául éppen ezt a Kiš-idézetet választotta.²

A regionális irodalmakkal szemben támasztott elvárások között, ez a mindenkori emigráns szépírás felé sugárzott imperatívuszok között is rendre ott szerepel, az „íráskényszer” nyomasztó terhe is ott van, ami a dilettantizmus, professzionizmus kérdései mellett a megítélést, a kritikai recepciót, a feldolgozást is nehezíti.³ A kisebbséginek mondott szépirodalmakat reprezentáló antológiákkal kapcsolatban felmerülő sokfajta várokozás kereszttüzeiben az esztétikai és a politikai, köztük irodalompolitikai szempontok nemcsak a kritikai olvasás mai modelljeit határozzák meg, a válogatók és a különböző elvárásokkal közeledő befogadók helyét is kijelölik.

¹ VIRÁG Zoltán: *A köztes terek tanulságos emlékezete: Szenteleky Kornél pályájáról*. In V. Z.: *A szomszédság kapui*. Tanulmányok. zEtna, Zenta, 2009. 13.

² I. m. 5.

³ SZILÁGYI Zsófia: *Ferdinandy György*. Kalligram, Pozsony, 2002. 11–13.

Az irodalomszervező, organizátor Szenteleky egy korábbi, az *Egy dunai kultúrterv* szintézisét megelőző írásában, a Délvidék másik formátumos iskolateremtője, a szerb irodalmár Mladen Leskovacnak írott 1927-es levelében még így fogalmaz: „De szerepelhetek-e én ezzel a verssel a mai magyar líra reprezentatív értékei között? Legfeljebb ha a lokális, vajdasági értékeket veszik figyelembe, ezt azonban nemigen szeretném. Nekem kevés közöm van a Vajdasággal, írásaimnak nincsen locale couleur-je, témáim és törekvéseim általánosak és emberiek.”⁴

Közhelyként rögzült megállapítás, hogy a trianoni békeszerződés után létrejövő utódállamok irodalmi horizontjainak az anyaországi közeg morális, olykor moralizáló olvasási módjainak is meg kellett volna felelniük. A Szenteleky névvel fémjelzett *Kalangya*t, a vajdasági magyar irodalom születésének egyik legfontosabb fórumát továbbvivő kitűnő íróhoz, szerkesztőhöz, Szirmai Károlyhoz (1890–1972) szóló 1933-as levelében Németh László ezt a nehéz teherként viselhető direktívát sommásan így fogalmazza meg: „Ha Ön nem volna vajdasági író, írhatna, de nem lenne kötelessége, hogy írjon. Ott az.”⁵ Hozzá kell gyorsan tenni, hogy a meglehetősen szűk mozgásteret nyújtó, a probléma komplexitását nem különösebben érzékelő kijelentésben rejlő imperatívusz Németh László levelezői alkatára egyébként is jellemző szélsőség, sokan sok okból kaptak hasonló, ellentmondást nem tűrő útbaigazítást, hogy aztán a következő levélben egy teljesen más, megengedőbb hanggal szembesüljenek.

Avajdaságiként meghatározható, a trianoni határok közt születő magyar irodalom legjelentősebb alakjai, Szenteleky, Szirmai, Herceg János (1909–1995), Dettre János (1886–1944), Havas Károly (1887–1944), Munk Artúr (1886–1955), Havas Emil (1884–1944), Majtényi Mihály (1901–1974), Börcsök Erzsébet (1904–1971) életműveinek tendenciái, köztük elsősorban a röghöz kötő geoszféra, a mindent legyőző por és sár anyagából születő szépirodalom metaforái és szimbólumai nem a semmiből, nem a térség meglévő hagyományaitól eltérő törekvésekből teremtnének. A Budapesttől való távolság, a vidékiségi reprezentációs modelljei az elszakadás előtt is létező toposzok olyan geotoponímák, amelyek az új államhatárokkal újrapozicionálódó regionalitásban amellet, hogy a por a modernség magyar irodalmában leginkább Kosztolányitól idézett képét teszik központi szimbólumukká, a sár; a köd monarchikus mítoszban is kiemelt helyet elfoglaló meteorológiai jelenségét;⁶ a hínár; a mocsár kevésbé kellemes és a sziget némiképp reménykeltő motívumát társítják a térség, a Vajdaság két világháború között születő szövegeihez.

Szegedy-Maszák Mihály az irodalmi modernség kánonjait áttekintő írásában hívja fel a figyelmet arra a körülményre, hogy a „nyugatosokat” a vidék, saját szülőhelyük környezete mitikus térként inspirálta.⁷ Természetes hát, hogy nagyon

⁴ BORI Imre: *Szenteleky Kornél*. Forum, Újvidék, 1994. 118.

⁵ UTASI Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum, Újvidék, 1983. 135.

⁶ Erről bővebben: JUHÁSZ Erzsébet: *A köd motívuma Ady, Krleža, Musil és Schnitzler műveiben*. In J. E.: *Tükörképek labirintusa: tanulmányok a közép-európai irodalmak köréből*. Forum, Újvidék, 1996. 83–99.

⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban*. In Sz. M. M.: *„Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*. Balassi, Bp., 1995. 153.

hasonló, egymással összevethető poétikai alakzatokat találunk (a teljesség igénye nélkül) Kaffka Margit szatmári és bihari tájakat, a szülőföld, Nagykároly térségét körülrajzoló regényeiben (*Színek és évek* – 1912; *Mária évei* – 1913; *Állomások* – 1917), Juhász Gyula publicisztikáiban vagy a szakolcai időszak kulisszáit bejáró kisregényében (*Orbán lelke* – 1925, kötetben 1929), Babits imaginárius dunántúli terepein (*Halálfiái* – 1927), Kosztolányi Szabadka-regényeiben (*Pacsirta* – 1924; *Aranyárhány* – 1925) vagy Lesznai Anna retrospektív, a *Nyugat* kapcsolati hálóját is bejáró prózájában (*Kezdetben volt a kert* – 1966). Az idézett alkotók elhagyhatatlanság képzetait megidéző szövegei a „rabság és a szabadság összezsapásának” otthonos tájairól, a Mihail Bahtyin-i kisvárosról mint a köznapiságba záródó, a történelem előrehaladó mozgásától mentes közegről szóló summázatot is sokoldalúan reprezentálják.⁸

A Szenteleky-féle invenciók programadó összefoglalója lehetne egy, a még a határok újrarajzolása előtt született, ugyancsak sokszor idézett írás, Kosztolányi *Alföldi por* című 1909-es, elsőként az *Életben* közölt publicisztikája: „Azoknak, aki tudnak és szeretnek írni, figyelmükbe ajánlom ezt a címet, és kérem, írjanak hozzá egy regényt. Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos atmoszférában, hogy felfedezze a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szúnyoghálókon döngicsélnek.”⁹

A por a megszólalás útjait kereső vajdasági irodalom születésének kiáltványszerű szövegeiben is kiemelt helyet kap. Dettre János Gagyí Jenő könyvére (*Az elszakított magyarság irodalmi élete*) reflektálva e röghöz kötő, patetikus és persze poétikus kép bevonásával nyújtja a térség lakonikus irodalmi látletét: „A Vajdaságnak nincsenek írói, nincs irodalmi élete...” Dettre 1927-es *Amnesztia vagy statárium? (A „vajdasági magyar irodalom” kérdésével)* című, a dilettantizmussal szemben is szigorú írásának legfontosabb következtetése így hangzik: „A vajdasági irodalomnak a legnagyobb baja, hogy vajdasági és csak ezután következik, hogy nem irodalom.” E provokatív vitaindítóra reflektálva születik meg Szenteleky *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalomról”* (1927) címet kapó cikke, amely amellet, hogy elutasítja a felkínált organizatori szerepet, a szóban forgó „poros” szimbolika jelentésmezőjében maradván „tespedt, művészietlen lapályként” aposztrofálja a rendelkezésre álló „harcteret”: „Csak egy porszeme esett volna kincses Toscanának a Vajdaságra, mindjárt gazdagabbak és vajdaságiabbak lennénk.”¹⁰ A Szenteleky életművét átható, élettereit belepő arché állapotváltozásairól szóló leghatásosabb gondolatfutam azonban kétségkívül a kö-

⁸ KOVÁCS Krisztina: *Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában*. Doktori értekezés, kézirat. Szeged, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern Magyar Irodalom Alprogram, 2013. 96.

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Alföldi por*. In K. D.: *Álom és ólom*. Válogatta és szerkesztette RÉZ Pál. Szépirodalmi, Bp., 1969. 465–466.

¹⁰ BORI Imre: *Szenteleky Kornél*. 121.

vetkező részlet: „Mindig a por a győztes, a végtelen hatalmú por a szellem minden törekvését elbágyasztja, beszítálja, megfojtja és eltemeti. Ha a jugoszláviai magyar irodalomról őszinte beszámolót kellene adnom, akkor mindenesetre egy újabb – talán nem is minden eredetiség nélküli – por-ének, vagy por-dráma témáját kellene felvázolnom.”¹¹

A *Kalangya* és a vajdasági magyar irodalom fáradhatatlan „alapítójának” e programjához simulva születnek meg az elvárt szövegek: köztük Munk Artúr *Bácskai lakodalom* (1961) és Havas Károly *Az idők mélyén* (1933) című regényei, amelyek már porvárosként írják le Szabadkát, előrevetítve a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* Sárszegét.¹² Munk, aki a szabadkai gimnáziumban Kosztolányi és Csáth évfolyamtársa volt, Csáth Gézához sok szállal, nemcsak a barátság, a közös orvosi stúdiumok, hanem a kialakuló vajdasági irodalmi tér és térképzetek szempontjából ugyancsak izgalmas vállalkozás, egy közösen létrehozott szépirodalmi szöveg, *A repülő Vucsidol* című tudományos-fantasztikus próza ürügyén is kötődik. A Csáth, Munk és Havas Emil által jegyzett könyvecske, amely kötetként először 1980-ban jelent meg a Rakéta Regényújság könyvsorozatában, Dér Zoltán utószavával; ugyanúgy posztumusz vállalkozás, mint az először csak 1961-ben napvilágot látott *Bácskai lakodalom*, amely alcímében (*Porvárosi történet az ezerkilencszázhuszas évekből*) is kifejezni kívánja a Szenteleky-féle poétikai intenciót. Arról nem is beszélve, ahogy azt egy részben Munkkal is foglalkozó tematikus folyóiratszámban közölt rövid, ám annál informatívabb írásában Utasi Csilla is rögzíti, a vajdasági orvos-író egyik novellája (*Érettségi előtt és után*) az *Aranysárkány*nal való tematikus egyezésekkel szövi még szorosabbra a századfordulós Porváros kapcsolati hálóját, hangsúlyozza a korhoz és a helyhez (Szabadka) kötődő regionális kulturális identitás mikrotörténeti szempontból is értékes momentumait.¹³ Ha ehhez hozzáfűzzük *A repülő Vucsidol* közreadó Dér a kötetet záró utószavának innovatív következtetéseit, az egymásra termékenyítően ható figurák szoros szociometriájára és a különbözőségeiben is párbeszédet kereső fundamentum legfontosabb elemeire találunk. Dér Zoltánnak a háromszerzős szüzsét szemlélő következtetései közül így a leginkább megfontolásra méltóvá a következők válnak: „A bizottságosdi, a perifériák mucsai állapota, a palicsi tó elhínárosodása, a tósztozás szenvedélye, a nagy evések, nagy ivások gyakorisága Kosztolányi *Pacsirta*-ja felé mutató szemléletre vall, s megkockáztatható, hogy az *Aranysárkány* szerzőjében is ekkor, a korszerű műveltség és az egykori Szabadka szembesülése során alakult ki a boros, toros, fejletlen Sárszeg képe.”¹⁴

A pornak a születő vajdasági irodalom „programjává tett” szimbolikája ugyanúgy nem mentes ellentmondásoktól mint Szenteleky Kornél és a *Kalangya* egymás utáni korszakainak víziói. Az e körből származó életművek, köztük a markáns lá-

¹¹ BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Forum, Újvidék, 1993. 113.

¹² I. m. 102.

¹³ UTASI Csilla: *A hinterland krónikása*. Üzenet 2000/4–6. 292.

¹⁴ DÉR Zoltán: *Becsúgy és földhözragadtság (Utószó)*. In CSÁTH Géza–HAVAS Emil–MUNK Artúr: *A repülő Vucsidol*. Magvető, Bp., 1980. 187.

tomásos jegyeket felmutatók (különösen Szirmai Károly novellisztikája), sem nélkülözik a direkt programszerűséget, így domesztikálják a sokszor változó, ám permanenciájában és következetlenségeiben is termékenyítő hatású Szenteleky-féle elgondolás legfőbb jegyeit. A realizmustól elszakadó, imaginárius térképzetekkel dolgozó Szirmai rövidprózája is könnyen értelmeződik, értelmeződhet a meghirdetett elv alapján. A *Kalangya* hasábjain megjelent Herceg János-esszé, a *Bácska mint irodalmi nevelő* (1938), amellyel, hogy Szirmai Károly novellavilágának érvényes, finom leírása, fontos célkitűzési közt tartja azt is, hogy alkotótársa víziókra épülő világa és a „vajdasági anyag” egymást feltételező szoros kapcsolatára rámutasson: „Szirmai sem irrealitásokból, hanem sárból, ködből porból építi meg vízióinak komor színpadát.”¹⁵ Herceg kritikájának érvelését olvasva észlelhető a kontradikció, ám írása éppen ezért fontos dokumentum, olyan szöveg, amely érzékelhetővé teszi, mennyire képlékeny az a koncepció, melynek kidolgozására, intézményes keretek közé terelésére annyi időt szántak hangyaszorgalmú szervezői.

Bár az értékmegőrzés, a nyelvi-kulturális közösségképzés célja világos volt, a szereplők állandó harcban álltak saját maguk és közönségük átmentést, megőrzést, minőséget együtt tartani vágyó elvárásaival. Herceg Szirmait elemző esszéje éppen ezért tekinthető logikai bukfenceivel együtt is e folyamat érzékletes példájának. A „világnézeti» kritikus»-író-szerkesztő, aki korábban a Szirmai-féle imaginárius térképzés dokumentarista erejét hangsúlyozta, egy újabb következtetésében a fikcionalitás és az álom birodalmában már az autentikus regionalitás kulcsát véli megtalálni: „A bácskai író, ha hú akar maradni a tájhoz, önmagához, ha nem állítja ezt a materialista szellemiséget semmilyen tágabb cél szolgálatába, ha nem akar giccset formálni a felszínből, úgy az anyagelvűségnek csak ezt az önmagáért való formáját választhatja, és a vízió kaleidoszkópján lesheti az anyagnak felvillanó és halálba fulladó tüzeit.”¹⁶ Ha megfontoljuk, hogy korábban Szenteleky éppen novellái sötét hangulata és életszemlélete, a közösségi identitást nélkülöző koncepciója miatt illeti kritikával Szirmai rövidprózáját, még inkább kirajzolódna e szervezőmunka nehézségei és a formálódó vajdasági irodalmat teremtő és egyúttal kommentáló alkotók dilemmái.

Szenteleky Kornél Szirmai prózáját feddő megjegyzései közt kiemelt helyen szerepel, hogy lejárt az „asszonyokról, üres fecsegésről” szóló irodalom korszaka, a literatúrának a közösség problémáira kell válaszolnia.¹⁷ A szíváci orvos-író-fő-szerkesztő szigorú és a Szirmai-féle rövidtörténet programadó természetét hiányoló bírálatában figyelmen kívül hagyja, hogy Szirmai látomásos szemlélete, az éjszakát alapmetaforájává tevő rövidprózája éppúgy a térségre organizmusként tekintő, sejtekig hatoló tekintet rejt, amely szókészletében, eszközrendszerében, képhasználatában az ő szépirodalmi működésétől sem idegen. Az érvelés diszkrepanciájáról a vajdasági irodalom avatott interpretátora, Utasi Csaba találóan állapítja meg: „Ezeket a vargabetűket irodalmi gondolkodásunk simán elkerülhette

¹⁵ UTASI Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. 159.

¹⁶ I. m. 160.

¹⁷ I. m. 17.

volna, ha felismeri azokat a lelki indítékokat, melyek a víziók létrejöttét döntően meghatározzák. Mert nem úgy van, mintha Szirmai Károly a vajdasági táj ködétől, sarától, kietlenségétől nyert volna ihletet, hanem éppen fordítva: a létből való ki-kimaradozás nyomasztó érzete kerestetett vele olyan részleteket, jelenségeket a tájban, amelyek dekórumként fölhasználhatónak bizonyultak novelláinak Herceg János emlegette »komor színpadá«-n. Nem a táj felől érkező sugallatok voltak tehát az elsődlegesek, hanem ami a lélekből a tájra kivetült.¹⁸

Szirmai legismertebb rövidtörténete a *Vészteglő vonatok a sötétben* (1927), bár a víziónovellák közül talán a legjobb, misztikus meseszövése, varázslatos felütése ellenére sem nélkülözi a beazonosítható térformákat, geokulturális háttérét láthatóan „a Közép-Bácska kietlen térségei” ihlették:¹⁹ „Az ijesztő, végtelen pusztán megbomlott sebességgel rohantak a vonatok. Csak meg-megvillanó ablakaik hasogattak bele a kormos éjszakába.”²⁰ Szirmai e prózája a „pályán kívülség”, a közép-európai térséghez kötődő bizonytalanság kifejeződése.²¹ A *Vészteglő vonatok a sötétben*, ahogy az azt évtizedekkel később forrásként felhasználó Mészöly Miklóselbeszélés, a *Bolond utazás* (1977) a mozdulatlan idő, az éjszaka utópisztikus terében megrekedő és kisikló életetek temetési szertartását láttatja villanófényben. Szirmai e szövege a térség élményét a geomorfológiai és meteorológiai viszonyok felől megközelítő alkotók közül elsősorban Miroslav Krleža ködös és fénytelen helyeivel és Krúdy Gyula hősei, elsősorban Szindbád apokaliptikus vonatutazásaival mutat párhuzamokat:²² „A kivilágított kocsisorok pedig, mint kísérteties halottas vonatok, tovább vésztegeltek a pályán.”²³

A *Kalangya* főszerkesztésében egymást váltó triász tagjai (Szenteleky, Szirmai, Herceg) az éjszaka kontúrok nélküli határtalanságában, a por és a sár lehangoló látványában, a mocsár terjedésében, a hínár burjánzásában más-más esztétikai minőségben, de hasonló eredményre jutva látják és mutatják meg a földhöz-tájhoz-röghöz kötődés atmoszféráját és illeszkednek ezzel a korabeli közép-kelet-európai irodalom hasonló képzeihez. A Herceg János *Tó mellett város* (1937) című regényének első fejezetében körülsetált állóvíz nem a Kosztolányi Csáth Gézát a *Nyugatban* búcsúztató versében (*Vers – Csáth Gézának*, 1920) megidézett „ólmos fényű”, nyugodt palicsi víztükör, hanem hínáros pocsolya, amelynek környékét sárrá dagasztják a bölömbikák, miközben a regénytérül szolgáló Szentmihály főutcáját ugyancsak sártengerre szántják a kocsik.²⁴ A regénybeli város polgárainak alakján és fiziognómiáján vé-

¹⁸ UTASI Csaba: *Lét és nemlét kérdései Szirmai Károly novelláiban*. In U. Cs.: *Vér és sebek*. Tanulmányok, kritikák. Forum, Újvidék, 1994. 41.

¹⁹ I. m. 42.

²⁰ SZIRMAI Károly: *Vészteglő vonatok a sötétben*. In Sz. K.: *Vészteglő vonatok a sötétben I. Összegyűjtött elbeszélések, novellák, versek 1910–1944*. Válogatta és szerkesztette BORDÁS Győző. Forum, Újvidék, 1990. 27.

²¹ BENCE Érika: *A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában*. Forrás 2006/2. 99.

²² KOVÁCS Krisztina: *Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában*. 107–108.

²³ SZIRMAI Károly: *Vészteglő vonatok a sötétben*. 28.

²⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Vers – Csáth Gézának*. Nyugat 1920/9–10. 511.; HERCEG János: *Tó mellett város*. Dante Kiadó, Bp., 1937. 5.

gigsimító scriptori tekintet a korszak és a térség szépirodalmi produktumainak bevett enumerációja, az etnosztereotipikus képeket látó elbeszélő elé táruló otthonos látványt rögzít.²⁵ A *Tó mellett város* az avantgarde hatása alatt születő, későbbi korszakaiban a „groteszkbe hajló valóságlatást” felvillantó, de már a „realizmushoz” kapcsolódó Herceg-œuvre olyan terméke, amelyet a szociografikus elkötelezettség jegyeinek és a Jurij Lotman-féle „varázslatos vidék” elemeinek keveredése tesz izgalmassá.²⁶ Szemléletes példája ennek, hogy a regény Herceg avantgarde ihletésű víziónovelláihoz hűen a Kosztolányi által a „csodák földjeként” jellemzett vidék szemantikáját is felvillantja, amikor tájleírásában a vajdasági magyar irodalom a mai napig egyik legfontosabb szimbólumaként rögzült tavat (lásd Tolnai Ottó életművét) manók és boszorkányok által belakott helyként írja le.²⁷

A „helyi színek elméletének” meghirdetése után a fáradhatatlan kultúraközvetítő Szenteleky, Virág Zoltán megfogalmazása szerint, „az egyetemes kultúra saját-tá lokalizálása és a kulturális mixitás tapasztalatának közvetlensége” jelentésmezőjét jelöli ki a szépírók számára. Bár az egzotikumba ágyazott saját világ már a Szenteleky vonzásában létező alkotók első, általában az izmusokat végigpróbáló korszakaikban is megjelenik, körének tagjai a progresszív, experimentális időszakoktól az e programadáshoz jobban passzoló realizmus felé elmozdulva is a táj ábrázolásának lehetőségeit kutatják. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban, hogy „iskolateremtőjük” e diskurzust problematizáló gyűjteményes vállalkozásaiban az őt vitáik ellenére is tisztelettel követő szerzők szövegei a saját életművek organikus fejlődéséből kiragadva más fénytörésben mutatkozhatnak meg. A korai alkotói életszakaszában Kiss Józseffel is kapcsolatban álló, *A Hétben* is több ízben publikáló Szenteleky láthatóan *A Holnap* antológia modelljét is követve álmodja meg azt az „olvasókönyvet”, amely a délvidéki magyar irodalom legfontosabb szimbólumainak kelléktára lesz. Az először 1933-ban napvilágot látott *Ákácok alatt* antológia, főszerkesztőjének bevezetője szerint, a „közös lélek konstruálását” teszi ideális végcélá, amely az „ákácok alól jut el a megértésig”. A Szenteleky számára kedves „szótár” lexemái deklaráltan a vidékiséggel kapcsolják össze a formálódó regionális identitást: ahogy az itt közössé szervesülő „szószedet” darabjai (por, sár, köd, éjszaka) egységes irodalomszemléletet sugallnak, úgy az élettérként kapott kulturális táj képe is egységes formát látszik mutatni. Az *Ákácok alatt* látásmódjában, bár tudható, ez csak a válogatás lapjain felelt meg a valóságnak, ahogy Hózsza

²⁵ HERCEG János: i. m. 124.

²⁶ VAJDA Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig*. Bereményi Könyvkiadó, Bp., é. n., 89.; Jurij Mihajlovics LOTMAN: *A művészi tér problémája Gogol prózájában*. Fordította V. GILBERT Edit. In *Kultúra, szöveg, narráció: orosz elméletírók tanulmányai: ad honorem Jurij Lotman*. Szerkesztette KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994. 119–185.

²⁷ RADNÓTI (RADNÓCZI) Miklós: *Kafka Margit művészi fejlődése. Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből*, 14, Szeged, 1934. 9.; HERCEG János: *Tó mellett város*. 37.

Éva fogalmaz, „a Bácska és a Bánát geopszichológiai arca körülbelül azonos, szociális környezetük ugyancsak azonos képet mutat, a tájkép alig változik”.²⁸

A világirodalom új jelenségeit érzékeny figyelemmel követő Szenteleky másik fontos gyűjteményes vállalkozása, az *Ákácok alatt* kiadását néhány évvel megelőző modern szerb költők antológiájának összeállítása során annak szerkesztési elveiről rendszeresen levelezik szerb irodalmár kortársával, Mladen Leskovaccal. Az ekkor éppen Adyt szerbre fordító Leskovac szíváci kollégájához hasonlóan komplex személyiség, aki bár a magyar és a világirodalom fontos jelenségeit követni vágyó európeér, a jugoszláviai magyar irodalom produktumait teljesen „áramkörön kívül hagyja”. Leskovac saját regionális irodalom-konceptiójának kidolgozása során a *Kalangya* alapítójához hasonló dilemmákkal kerül szembe, levélváltásuk a kor irodalompolitikai folyamatai szenzibilizálásának tanulságos lenyomata.²⁹ A levelek fő témája, a Szenteleky és Debreczeni József által közreadott *Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája* (1928), amely az ismert Ady-passzus, a *Magyar jakobinus dala* e kultúraköziséget szintetizáló gyűjteménybe leginkább illő strófáját választja mottójául. Az „eszme-barrikádokon” találkozó, egymás mellett élő nemzeti kultúrák ideája mellett hitet tevő kollektum, amely szerkesztője előszava szerint „mint minden gyűjteményes kiadás: hézagoss, hiányos”,³⁰ a két világháború közötti szerb irodalom olyan kistükre, amely tendenciáiban megerősíti a térség szépirodalmi megírhatóságának, a kulturális táj megérzéskítésének közös élményét. A *Bazsalikom* egyik darabja (Ivo Andrić [Ivó Ándrity]: *Amiről álmodom és ami történik velem – Шта сањам и шта ми се дођа*), az éjszakai „buja egyedüllétbe és munkába” temetkező elmélkedő figuráját idézi, alakja Szenteleky legtöbbször hivatkozott lírai darabja, a *Bácskai éjjel* (1928) című, közepesre sikerült, ám szimbolikája, a lokális retorika alkalmazása miatt annál tanulságosabb versének élményanyagával mutathat rokonságot. Andrić „révész”, „kompot”, „ködöt”, „halott éjszakát” látó elbeszélőjének attitűdje a Szenteleky-féle, a „könyvek/magos és biztos bátyja” mögé rejtőző, az „ólszagú éjszakában” a nagyobb dimenziókról, a világról ábrándozó magányos költő alakjának alkati vonásaival forrhat össze.³¹

A por, sár, hínár, motívumai a Szenteleky körül formálódó társaság tagjainál természetes módon egészülnek ki a víz állapotváltozásainak formáival, a folyó mint kultúraközvetítő elem, a folyókban létrejövő vagy a folyók közt „egzisztáló” mesterséges szigetek határokon átívelő szimbólumaival. Szenteleky *Isola Bella*

²⁸ HÓZSA Éva: *A novella Vajdaságban*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009. 12.

²⁹ BORI Imre: *Szenteleky Kornél*. 13.

³⁰ SZENTELEKY KORNÉL: *Elöljáró jegyzetek*. In DEBRECZENI JÓZSEF–SZENTELEKY KORNÉL: *Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája*. Minerva Rt., Subotica, 1928. 5. (Az antológia a szerb alkotók nevét kiejtés szerinti átírásban hozza, a jegyzetekben ezt az írásmódot követve hivatkozom rájuk.)

³¹ IVÓ ÁNDRITY: *Amiről álmodom és ami történik velem*. In *Bazsalikom*. 13–15; BORI Imre: *Szenteleky Kornél*. 140.; VAJDA GÁBOR: *Vágyteljes panaszok*. Versei. In V. G.: *A Muszáj-Herkules*. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Életjel, Újvidék, 1997. 91–98.

(1931) című regényében, amelyet az erőfeszítések ellenére Budapesten nem sikerül kiadni, és amely végül az Erdélyi Szépművészeti Céh gondozásában jelenik meg, talán a leginkább sokrétűen jelennek meg a sziget-motívum lehetőségei. A szöveg az alkotói oeuvre betetőzéseként, a közelgő vég előtti szintézisként is könnyen olvastatja magát, világirodalmi és képzőművészeti párhuzamainak (Hölderlin, Rimbaud, Van Gogh) nyelvkritikai eszmefuttatásainak hála az ez esetben sem különösebben eredeti szűzsé és a nagy izgalmakat nem tartogató szerelmi történet kevésbé rontják el az esszéregényként forgatható könyv befogadásának élményét.³²

A Mediterráneumba helyezett, a valóság és a képzelet határán lebegő insula szimbóluma a vajdasági irodalom máig kiszakíthatatlan tenger-tapasztalata sokféle variációjának egyike. Érdemes megemlíteni, hogy a *Bazsalikomba* válogatott darabok között lapozva Jovan Dučić (Jován Ducsity) szövegét *A nap* (Сунце) című prózaverset is ott találjuk, amelynek fő problémái közt a görög mitológia végzet vezérelte örök visszatérői, ahogy a látást, tapasztalást meghatározó, olykor megzavaró tengerbe vesző kontúrok érzéki tapasztalatai is ott szerepelnek: „Ott minden a régi volt. De ő már nem volt a régi: nem tudta már felismerni a derűs, duzzadós ioni tenger napcsókos partjait. Lehunyta szemét és mélyen belenézett a lelkébe.”³³ Az *Isola Bella* hősei mintha Dučić szűzségét duzzasztanák fel, a regény azonban nemcsak az Odüsszeusz-mítosz parafrázálása okán, az intertextuális kapcsolódási pontok gazdag inventáriumaként figyelemre érdemes lezárása a fáradhatatlan irodalomteremtő pályájának. A kutatás már igazolta, hogy a regény megírását nemcsak a Babits-próza fontos produktumai, köztük elsősorban a *Halálfiái* „élményanyaga és szociológiai vonatkozásai” inspirálták. Az 1925-ös Babits-verseskötet, a *Sziget és tenger* „embertestvériség” fogalma, a „nemzeti érdekellentétek megoldásának” igénye ehelyütt a „szép sziget” keretébe helyeződik és válik Szenteleky heterogenitálásában is egységesnek áhított, empatikus és érzékeny kultúraközvetítő koncepciójának szintézisévé.³⁴ „Az *Isola Bella* regényszerkezete „szétmállasztja a fabulát az elkalandozó narrációban, a főszereplő szubjektuma pedig koordináta nélküli pontként jelenik meg és helyeződik el a nyelvi meg a létformabeli területen kívüliség különböző tartományaiban”.³⁵ A regény szerelmespárja egyfelől a mediterrán utazás „nyugatos” hagyományába is illő szöveg-tengerben (például Kosztolányi Dezső: *Tinta* – 1916; *Esti Kornél* – 1933) kalandozik. A sziget-motívum sokadszori tematizálása jó alkalom a „kultúra- és nyelvköziesség tengerében elmerülő” főhős, Szabó Szabolcs tépelődéseinek közvetítésére.

³² VAJDA Gábor: *Biedermeieres világmegváltás: az Isola Bella összefüggései*. In *A Muszáj-Herkules*. 126–127.

³³ JOVÁN DUCSITY: *A nap*. In *Bazsalikom*. 35.

³⁴ VAJDA Gábor: *Biedermeieres világmegváltás: az Isola Bella összefüggései*. In *A Muszáj-Herkules*. 126–142.

³⁵ VIRÁG Zoltán: *A köztes terek tanulságos emlékezete: Szenteleky Kornél pályájáról*. In V. Z.: *A szomszéd-ság kapui*. 11.

A tájból kimetszett tér, a szigetesedés problémája nem csak a filozofikus bedekker, a szofisztikált esszéregény, hanem a történelmi narratívát követő próza köntösében is gyakran jelenik meg a vajdasági magyar irodalomban. Majtényi Mihály első, expresszionista korszakában a bácskai identitás kifejezésére alkalmazott fent tárgyalt elveknek megfelelően adja ki beszédes című *Mocsár* (1927) című regényét, amelynek eseményei németországi helyszíneken zajlanak, és amelynek középontjában párhuzamos életrajzok, a felemelkedő gyáros és a lecsúszó orosz emigráns sorseseeményei állnak.³⁶ A Szenteleky-féle „couleur locale-konceptióba” és annak geofilozófiai szótárába mégsem ez a beszédes című próza, hanem a Majtényi harmincas-negyvenes évekbeli realizmusára jellemző széppróza, a *Császár csatornája* (1943) illeszkedik leginkább. A Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatornáat ásató Kiss József mérnök, valamint az I. Ferenc császár által a munka elvégzésére kivezényelt rabok és hadifoglyok történetét témájául választó történelmi regény, ahogy Bori Imre fogalmaz, az író „Vajdaság-élményének megfogalmazási kísérlete”, a „»mocsár«-élmény felidézése és lokalizálása” valódi hőse „maga a csatorna, amelynek partján népek élnek”.³⁷

A regény csatornája által lehatárolt földdarab a kisebbségi irodalmak posztkoloniális teóriák hálójában is olvasható struktúráinak megfelelően, a térből kiszakított gyilkos, maláriás légkörű börtönsziget konnotációival telítődik meg. A *Császár csatornája* esztétikai kidolgozatlanságaival és melodramatikusra hangolt szerelmi szálával együtt figyelemre érdemes darabja ennek az állapotleírásnak. Majtényi prózája a történelmi téma, a történelmi regény áruházában a sziget-konceptió pozitív jelentéstartalmait is felmutatni vágyik: „Olyan volt a kúria, mint egy sziget, amely kiemelkedik a hótengerből.”³⁸ Az ideológiai kalandokat is megjárt, a szerzővel a Tito-éra alatt *Élő víz* címmel újraíratott regény legfőbb erénye éppen a regionális identitás szépirodalmi megfogalmazásának problémáit feltáró természete. A két folyó közti terület úgy lesz a kivetettség minden attribútumával felruházott „senki földje”, hogy a mocsárlecsapolás meséje egyben a Délvidék termővé tett terra incognitájának regénye, a történet az ambivalens ám mégis hasznos civilizátori működés krónikájaként bontakozik ki olvasói előtt.³⁹

A formálódó délvidéki narratíva visszatérő jegyei közt az asylumot jelentő édenkertként, és nem börtönszigetként bemutatott falu sokoldalú ábrázolása is ott van, ez a terep ad markáns jelleget a bánati tájakat reprezentáló Börcsök Erzsébet novellisztikájának. Az irodalomtörténeti kézikönyvekben elsősorban regényíróként jegyzett, ám a női sorsokat és életlehetőségeket olykor modorosán bemutató, esztétikai kidolgozatlanságoktól sem mentes regényeinél (*Sári* – 1924; *A végtelen fal* – 1933; *Eszter* – 1939) jóval izgalmasabb és művesebb, a délvidéki identitásmintákat valamint az ezeket sűrítő térformákat érzékenyen megörökítő rövidprózái (*Vándor a*

³⁶ BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. 126.

³⁷ I. m. 127.

³⁸ MAJTÉNYI Mihály: *Császár csatornája*. Szenteleky Társaság, Újvidék, 1943. 34.

³⁹ VAJDA Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig*. 84.

Nisavánál – 1936; *Emberek a Karas mellől* – 1963) miatt inkább olvasásra érdemes alkotó a Bánát szociokulturális tájait járja be elbeszéléseiben. Míg regényeiben Börcsök „kellő önkontroll nélkül halmozza prózapoétikai szempontból érdektelen részleteket, adatokat”, a céltalan mesemondás következtében” pedig „kompozíció- és helyzetteremtő készsége csak ritka pillanatokban tudott érvényt szerezni magának”,⁴⁰ addig a *Vándor a Nisavánál*, majd a részben e gyűjtemény írásait újraközlő *Emberek a Karas mellől* novelláit olvasva a délvidéki geosz szikár, lakonikus, reduktív szövegeivel találkozhat az olvasó. Az *Emberek a Karas mellől* rövidtörténetei nemcsak az országhatárok, hanem a tájegységek geomorfológiai viszonyainak megváltozásával, a Bácska és a Bánát földrajzi jellegének különbségeivel, eltérő kulturális identitásformáival is számot vetnek.

A bánati falu történeteiből kibontakozó egységes kép azonban a vajdasági irodalom metaforikus és szimbolikus szóhasználat tekintetében nem mutat jelentős eltéréseket a fent idézett alkotók produktumaitól. Börcsök novellisztikája a Radomir Konstantinović-féle mozdulatlan, önmagába záródó vidék⁴¹ képét az eseménytelen-séggel megbékélő, a tájban otthonosan mozgó figurák sorsával fűzi össze. A kötet címadó szövege a román határ menti helységbe „falusi kocsin” érkező elbeszélő elé képkockaként táruló látvány leírásába sűríti a poros, ködös, zárt délvidéki locusról szóló szépirodalmi tapasztalatokat. „Zsongító bágyadság fekszik a városon. A tavaszi nap simogatóan süt. A köd már felszállt a hegyről, a modern fehér villák csillognak a napban. Végigzörgünk a délelőtti utcákon. Mint egy film gördül el a város képe. A kirakatok, a bóbiskoló újságárus a kávéház kapujában, a mozi előtt a reklámképeket nézegető két diáklány, a kézikocsivá előléptetett nagy kerekű gyerekkel hazatérő virágárus kofák, s egy-egy korán kelő, tipegő dáma a korzón, meghökkenő új tavaszi kalapkreációban.”⁴² A környezetfestés legfontosabb közege ebben az esetben is a mindent beborító sár: „Már a legelején megriaszt a félméteres kocsibevágás, végig-végig a halmosódó sárgöröngyök.”⁴³

Az *Emberek a Karas mellől*, amellet, hogy a vidékiség vajdasági kulisszái közt játszódik, szövegszervező megoldásai között a világirodalom hasonló tendenciáit is megidézi. Émile Zola ismert szöveghelye a Rougon-Macquart-ciklus harmadik darabja, a *Párizs gyomra* (*Le Ventre de Paris*, 1873) felütése a városba tartó zöldséges kocsik útját követve hasonlóan lassan, a részleteket végigsimogató pillantásokkal feltárva közelíti meg a nagyváros mélyét, fokozatosan tárva fel annak kulisszáit: „És az országúton, a mellékutakon, elől, hátul, távoli kocsizörgés tudatta, hogy a hajnali két óra sötétjében és Párizs mély álma alatt, egy egész város táplálására szánt élelem minden oldalról érkezik.”⁴⁴

⁴⁰ UTASI Csaba: *Börcsök Erzsébet regényei*. In U. Cs.: *Vér és sebek*. 124.

⁴¹ Radomir KONSTANTINOVIC: *A vidék filozófiája*. Fordította és szerkesztette RADICS Viktória. Kijarat, Bp., 2001. 12.

⁴² BÖRCÖK Erzsébet: *Emberek a Karas mellől*. In B. E.: *Emberek a Karas mellől*. Forum, Újvidék, 1963. 5–6.

⁴³ I. m, 6.

⁴⁴ Émile ZOLA: *Párizs gyomra*. Fordította TARNAY Pál. Grimm Gusztáv kiadása, Bp., 1893. 1–2.

Ez a mikrovilág Börcsök elgondolásában kényszerű tartózkodási helyként, a száműzöttség terepeként is a remény és az új, belakható élet szigeteként jelenik meg. Ez történik a *Bókai tél* című elbeszélés hősnőjével, Eszterrel, aki a többnyelvű és kultúrájú régió multikulturális tapasztalatán keresztül teszi izgalmas kalanddá ideiglenesnek gondolt száműzetésének telét: „Az a tudat, hogy úgymint el fog menni, új lökést adott Eszter életének. Már nem látta börtönnek a falut, amely fogva tartja, hanem megállóhelynek, szigetnek, ahová az élet mint hajótöröttet kivetette. (...) Közeledni akart a faluhoz. (...) Két úgynevezett tanult lánnyal pajtászkodott össze. Az egyik horvát kislány volt, Emilike. A másik Céci, a hivatalnoklány. (...) Most látta, mennyire meg tud változni, föltárlakozni és új oldaláról megmutatkozni a világ, ha azon a szemüvegen át nézi, amit csacska szavaival ez a két falusi fruska tárt eléje.”⁴⁵

A bókai kisvilágból egy bál erejéig vasúti pályakocsin távozó Eszter története a modernség magyar irodalmának a vasút szimbolikáját hasonló módon felhasználó szövegeit idézi. A számos példa közül a leginkább idekíváncsozhat Kosztolányi *A vonat megáll* (1906) című elbeszélése, amelynek vidéki állomáson rekedt hősnője számára a vonatok zakatolása a szabadság lehelete, a sínpálya pedig a régi életformába vezető Ariadné-fonal. A *Pacsirta* zárlatában a címszereplő hazaérkezése az önmagába zárttság, a természetlen élet beteljesedése. Kaffka Margit prózájában a vidékiségből kitörni vágyó sorsok számára is a vasút testesíti meg a reményt.⁴⁶ A *Szűnek és évek* protagonistája, Pórtelky Magda az állomás peronján fiától búcsúzva a nagyobb távlatok horizontján lebegő birodalmi székhelyet látja álombeli vízióként. A *Mária évei* vonatai a metropoliszba, a nagyváros tranzittereibe (bérkocsi, hotel) szállító járművek, a női sorsok és intellektuális lehetőségek, köztük a szellemi kiteljesedés, például az útijegyzet-írás terénnumai.⁴⁷

Börcsök novellái a modernség e szövegeivel is rokonságot tartva, az időjárás változásainak kitett, a meteorológiai viszonyok alakulása miatt elhagyhatatlan vidéki mikrokozmoszt megjelenítve válnak a magára utalt közösség tollrajzaivá, amelyek a Szenteleky-féle „közös lélek-konstruálás” elvéhez is könnyen illeszkedhetnek. A *Téli történet* elbeszélője a hegyvidék szcénái, a reménytelenség kulisszái közt újfent a köd és a sötétség kontúrталanságát felhasználva nyújtja a testvériség és a családi összetartás megnyugtató konklúzióját: „A szürkület kezdett leszállni. A jégvirágok mind sűrűbben rakódtak az ablakokra. Senki sem mozdult. A csönd olyan nehéz és fullasztó volt, mintha egy óriási teher terpeszkedne a szobán.”⁴⁸

Az idézett alkotók életművét olvasva körvonalazódó közös motivikus horizont viszonyítási pontként lebegett az utánuk következő generációk feje felett. Izgalmas lehetőségeket azonban nemcsak a *Kalangya* után következő délvidéki generációk, hanem az „elszakított országrészek” között hontalanként csavargó, különbö-

⁴⁵ BÖRCÖK Erzsébet: *Bókai tél*. In B. E.: *Emberek a Karas mellől*. 16–17.

⁴⁶ KOVÁCS Krisztina: *Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában*. 104.

⁴⁷ I. m. 105–106.

⁴⁸ BÖRCÖK Erzsébet: *Téli történet*. In B. E.: *Emberek a Karas mellől*. 74.

ző regionális hagyományokra rálátó, így a térség élményét együttlító figurák olvasása is tartogathat. Közülük egy a Kolozsváron született, Budapest és Kolozsvár közt ingázó, néhány hónapig a Bácskában is élő, egy-egy rövid nyugat-európai és amerikai tartózkodást is maga mögött tudó író, Hunyady Sándor (1890–1942). A bácskai időszakát is szépirodalmi témává tevő Hunyady *Kutyahistória* (1926) című publicisztikájának első sorai a Kosztolányi-féle lokális sajtáságot rögzítő terv, az *Alföldi por* ajánlott tématerve nyomában járnak: „Egyszer régen, forró nyáron, egy bácskai falu olvadt ólom hangulatában gyűjtöttem ezt az élményt.”⁴⁹

Mindez azért bír különös jelentőséggel, mert Hunyady Bácskája a próza nagyobb terjedelmű megszólalásaiban is jelen van. A trianoni békeszerződés utáni elszakíttóság élménye a *Feketeszáru cseresznye* (1930) című sikerdarabjában és annak későbbi, bár kevésbé sikerült regényváltozatában a *Géza és Dusán*ban (1937) bukkan fel akár a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* tájdimenzióihoz csatlakozó módon. Bár a regény narratív struktúráját és dialógusait tekintve is egyenetlen kísérlet, a választott helyszínben rejlő szemantikai lehetőségeket sokoldalúan mutatja be. A történet bonyodalmait, a magyar jegyző, a szerb kereskedő és felesége szerelmi háromszöge a megszokott klisék szerint alakulnak, a szöveget az identitás és a hozzá kapcsolódó nemzetkarakterológiai jegyek didaktikusra hangolt bemutatása, valamint az ehhez kapcsolódó, sokszor sztereotip fiziognómiai és testábrázolások jellemzik. Vérbő magyar jegyző, fekete hajú szerb nő, kevert nyelvű párbeszéd, az identitásról folyó kocsmái filozofálások ismerős terepén járunk, a történet utazással, kimozdulással kapcsolatos történései pedig a békeszerződés utáni feldarabolódás és elszakadás traumáit kifejezni hivatott fordulatokat használnak, nem túl eredeti módon.

A próza hiteles momentumai az atmoszféra ábrázolásában, a kulisszák megteremtésében rejtőznek, amelyben a hősök a „nagyon meleg, borszagú, duhaj bácskai estében” mozognak, áll az idő, a kiszakadást, ami ebben az esetben is ideiglenes életmódváltás, az újvidéki kirándulások, színház, kaszinó, kávéház jelentik.⁵⁰ A kevert nyelvű, nemzetiségű és kulturális mintájú miliő bemutatására vállalkozó részletek pedig a Kosztolányi által felkínált regényterv építőköveihez hasonló elemeket vonultatnak fel. A szerelmi vetélytárs, a szerb kereskedő otthoni tájat letapo-gató tekintete hasonló módon szűri az elé táruló haza látványát: „Kinézett az ablakon át a piacra. Balra, közel egymáshoz a tót templom meg a szerb templom tornya látszott, szemben a kastély piros teteje.”⁵¹ A kép pedig, amelyet Hunyady hősről, Losonczy főbíróról fest („Példás tisztviselő volt, beszélt az Alsó-Bácska összes nem-

⁴⁹ HUNYADY Sándor: *Kutyahistória*. In H. S.: *Három kastély*. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta VÉCSEI Irén. Szépirodalmi, Bp., 1971. 35.

⁵⁰ HUNYADY Sándor: *Géza és Dusán*. Magyar Könyvklub, Bp., 1993. 5., 17.; KOVÁCS Krisztina: *Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában*. 99–100.

⁵¹ I. m. 19.

zetiségeinek nyelvén.”)⁵² az *Érvényesülni!* (1933) című Szenteleky-kispróza nyelvzseni hősét, Szűcs Jenőt idézi: „Könnyen tanult, valóban nyelvtelhetség volt, de inkább letagadta tehetségét, ha ezzel származásának szláv eredetét bizonyíthatta.”⁵³

Az írók és a szövegek példatára kimeríthetetlen, a közülük itt bemutatottak sora csak reprezentatív lehet: a felsorolás célja így nem lehetett más, mint a két világháború között megszülető többnyelvű és sokkultúrájú vajdasági irodalom leggyakrabban hívószavainak, kulturális tájjal kapcsolatos elképzeléseinek, a Kárpát-medence kortárs irodalmiig ható szálainak ismertetése, a nyitottságra épülő minoritás tendenciózus elemeinek felvázolása.

⁵² I. m. 17.

⁵³ VIRÁG Zoltán: *A köztes terek tanulságos emlékezete: Szenteleky Kornél pályájáról*. In V. Z.: *A szomszéd-ság kapui*. 11.